

WSPÓŁCZESNE OBLCZE POLITYKI HISTORYCZNEJ WĘGIER

Bartosz Bobek

Instytut Politologii, Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie,
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków
E-mail: bartosz_bobek@interia.pl



ABSTRAKT

Teza. Polityka historyczna na Węgrzech jest oparta na pamięci o największej tragedii narodowej, jaką był traktat z Trianon, a także na upamiętnieniu bohaterskiej rewolucji z 1956 roku. Polityka w tym zakresie obejmuje także pamięć historyczną związaną z zagadnieniem holokaustu.

Omówione koncepcje. Podstawą interpretacji są sposoby upamiętniania wydarzeń historycznych przez dzisiejszą klasę polityczną. Do obszarów badawczych zalicza się zapisy konstytucyjne odnoszące się do historii, organizacje obchodów narodowych, a także powoływanie do życia instytucji państwowych i muzeów odpowiedzialnych za kreowanie świadomości historycznej.

Wnioski. Polityka pamięci na Węgrzech jest obecnie tematem bardzo popularnym, mającym wpływ na kształt węgierskiej sceny politycznej. Tekst porusza temat niedostatecznie zbadany. Na polskim gruncie brakuje literatury wyczerpującej owe zagadnienie.

Słowa kluczowe: polityka historyczna, Węgry, Trianon, miejsce upamiętnienia, rewolucja 1956.

The modern face of historical politics in Hungary

ABSTRACT

Thesis. The historical politics in Hungary are based on the memory of the greatest national tragedy that was the Treaty of Trianon, as well as in commemoration of the heroic revolution of 1956. The politics in this area also include historical memory related to the issue of the Holocaust.

Conception. The basis for interpretation are the ways of commemorating historical events by today's political class. The research areas include constitutional entries referring to history, national celebrations, as well as establishing state institutions and museums responsible for creating historical awareness.

Conclusions. The politics memory is currently a very popular topic in Hungary, affecting the shape of the Hungarian political scene. The text tackles this under-researched topic. Polish research literature fails to exhaust this issue.

Key words: historical politics, Hungary, Trianon, place of memory, revolution 1956

WPROWADZENIE

Polityka historyczna w dyskursie publicznym nie jest zjawiskiem nowym. Począwszy od lat 80. XX wieku stara się wejść na stałe do życia politycznego wielu społeczeństw przybierając rozmaite formy a także starając się wywierać wpływ na kształtowanie relacji rządów ze społeczeństwami. Posługując się polityką historyczną wiedzę o dziejach traktuje się w sposób instrumentalny lub nawiązując się próby jej zmitologizowania. Oznacza to w dużej mierze, że może polegać na manipulacji selektywnie wybranymi informacjami z przeszłości w celu osiągnięcia rezultatów politycznych.

POLITYKA HISTORYCZNA. UJĘCIE TEORETYCZNE

Wśród badaczy istnieje wiele definicji polityki historycznej. Dariusz Gawin twierdzi, że „polityka historyczna odnosi się przede wszystkim do spraw związanych z polityką zagraniczną. W największym skrócie można powiedzieć, że jest to posługiwanie się przez demokratyczne (ale nie tylko) społeczeństwa własnymi interpretacjami wydarzeń z przeszłości do osiągnięcia – między innymi – bieżących celów politycznych. W sferze wewnętrznej jest to wizja miejsca pamięci historycznej w polityce, a w szerszym znaczeniu – w życiu publicznym” (Andrychowicz-Skrzeba, 2014, s. 23). Z kolei Marek Cichocki uważa, że polityka historyczna jest przede wszystkim wzmocnieniem dyskursu publicznego o przeszłości, który dotyczy zarówno spraw krajowych, jak i tych na arenie międzynarodowej. Według niego środkiem do osiągnięcia tego celu jest próba instytucjonalizacji tegoż dyskursu na poziomie centralnym, a także lokalnym (Andrychowicz-Skrzeba, 2014, s. 22). Warto tutaj przytoczyć również, czym polityka historyczna jest dla Jerzego Topolskiego, według niego jest to „funkcjonująca w ludzkiej świadomości efektywna wiedza historyczna” (Hlebionek, 2005, s.1). Dla Jerzego Maternickiego jest kompleksem wyobrażeń o przeszłości oraz systemem wartości, który owym wyobrażeniom towarzyszy (Hlebionek, 2005, s.1). Według niego świadomość historyczna społeczeństwa jest historią nacechowaną mitologią, która jest złożona z komponentów prawdziwych i fałszywych, które posługują się czarno-białą skalą ocen.

Często elementem polityki historycznej jest pomijanie rzeczy mało chwalebnych, a dodawanie splendoru rzeczom, które dobrze się kojarzą. Innym zjawiskiem, które często jej towarzyszy jest wplatanie w opisywanie wydarzeń symboliki, która ma bezpośrednie odniesienie do postaci. Opinie dotyczące polityki pamięci są bardzo różnorodne: od tych skrajnie negatywnych, mówiących, że jest ona jedynie motywem walki politycznej i traktowanie jej w kategoriach pełnoprawnej polityki jako bezprzedmiotowe, po takie, które dostrzegają w niej głęboki edukacyjny sens, widząc dla niej miejsce w dyskursie publicznym. Ciężko jest zanegować fakt, że opisywane zjawisko przybiera na znaczeniu a współczesne elity polityczne prześcigają się w coraz to nowszych pomysłach upamiętniania danych osób, miejsc, ulic, a także budowania pomników.

Niewątpliwie spory historyczne od dawna dzielą wiele społeczeństw, a jest to wynikiem edukacji historycznej, która w dużej mierze jest połączona z wartościami, które dane społeczeństwo wyznaje. Nie zmienia to jednak faktu, że rolę demokratycznie

wybranych rządów jest wypracowanie konsensusu narodowego, który pozwoli na to, by historia łączyła, a nie dzieliła. Polityka historyczna istnieje od zarania dziejów – prowadzona mniej lub bardziej świadomie, zawsze będzie nieodłączną częścią polityki w jej szerszym kontekście.

POLITYKA HISTORYCZNA W PRAKTYCE

Wraz z upadkiem komunizmu, któremu towarzyszyła transformacja systemowa krajów Europy Środkowo-Wschodniej, rządy poszczególnych państw zaczęły w większym stopniu podnosić kwestie historii swojego kraju. Na stałe do dyskursu publicznego weszły dramatyczne wydarzenia z czasów okupacji hitlerowskiej, czy też chwalebne powstania ludności cywilnej przeciwko oprawcom. Każdy z krajów tego regionu ma na kartach swojej historii chwile zarówno chwały, jak i całkowitej klęski, z którą nie można się pogodzić do dnia dzisiejszego.

Na Węgrzech polityka historyczna po przemianach systemowych do dzisiaj skupia się na dwóch wydarzeniach. Jednym z nich jest – określany tam jako drakoński – dyktat z Trianon (4.06.1920). Na mocy tej bezprecedensowej umowy zawartej pomiędzy zwycięzcami I Wojny Światowej a węgierską delegacją, Węgry straciły 70 % swego terytorium i niemalże 60 % całej ludności (Carteladge, 2006). Zostały pozbawione dostępu do morza a ich armia została radykalnie zredukowana. Głównymi beneficjentami tego układu były Rumunia, Czechosłowacja i Królestwo SHS. Warto wspomnieć, że tereny odebrane Węgróm były bogate w surowce naturalne.

Traktat na Węgrzech został odebrany jak klęska narodowa i największe upokorzenie w historii. Powstały modlitwy nawołujące do zmartwychwstania dawnych Węgiei, dzwony były we wszystkich kościołach a w gazetach pojawiły się czarne paski. Do dzisiaj dyskusja o Trianon na Węgrzech jest bardzo żywa a przewodnikiem po węgierskim świecie są bardzo często stare mapy sprzed Trianon, które można spotkać w wielu miejscach. Drakoński dyktat jest bardzo często pojęciem nie tylko historycznym lecz także stanowi element wspólnoty kulturowej. Sentyment wśród Węgrów nie zawsze jest jednolity a przykładem to potwierdzającym jest mapa prognozy pogody w największych dziennikach. W „Magyary Nemzet”, który ma prawicowy profil mapa ukazuje całą Kotlinę Karpat zaś w lewicowym „Nepszabadsag” jedynie małe Węgry a więc państwo w jego współczesnych granicach (Brzeziński, 2007). Nie powinno więc dziwić, że Trianon na stałe weszło do kanonu węgierskiej polityki historycznej, która wyraża się poprzez różne miejsca, które to wydarzenie upamiętniają. Doskonałym tego przykładem jest Muzeum Trianon znajdujące się w miejscowości Várpalota w zachodnich Węgrzech, w którym zwiedzający mają okazję zobaczyć wiele makiet nawiązujących do Wielkich Węgiei sprzed Trianon.

Literatura historyczna na Węgrzech nie ukazuje aspektu psychologicznego traumy związanej z traktatem. Badania socjologiczne wskazują, że w pamięci związanej z tym traktatem mieszają się różne wątki, takie jak wyobrażenia lądowe czy też mentalne (Kovacs, 2016). Ta pamięć zbiorowa ma często charakter emocjonalny obejmujący nostalgię do straconej ojczyzny, jednocześnie posługuje się narracją często opartą o głos etnocentryczny i antysemitki. Jednakże pamięć społeczna związana z Trianon jest także dobrze usystematyzowana, znajdując swoje odbicie w ob-

chodach narodowych i tworzeniu pamiątek, które podkreślają węgierską narodową urazę.

Metafora związana z traktatem, która pojawiła się w przestrzeni publicznej bardzo często nie dotyka żadnego aspektu w sposób szczególny (utrata ludności, terytorium). Jest to celowe działanie, które sprzyja generalizowaniu. Mówiąc Trianon, można mieć na myśli wszystko co jest związane z traktatem. Współcześni historycy zdają sobie sprawę z tego, że Traktat nie był traumą dla całej populacji zamieszkującej ziemie Wielkich Węgier. Można tutaj posłużyć się przykładem Słowaków, którzy pozytywnie odebrali kształt nowych granic, jak również pewną częśćią mniejszości węgierskiej, zamieszkałej tereny Czechosłowacji, która cieszyła się z faktu, że nie muszą żyć pod reżimem Miklósa Horthyego (Kovacs, 2016). Należy nadmienić, że debata dotycząca Trianon, która osiągnęła charakter akademicki ma kształt etnocentryczny ponieważ skupia się jedynie na Węgrzech, promując wielonarodowe państwo.

Obecna polityka historyczna Węgier miała charakter spójny, jednak przez ostatni rok wkroczyła w inny wymiar i w pewnej mierze została przekazana wybranym urzędnikom, preferującym propagowanie selektywnej idei historii narodowej. Podczas rządów Fideszu doszło do próby wprowadzenia regulacji prawnych, mających na celu ukonstytuowanie historii a także stworzenie instrumentów do uprawiania wspomnianej polityki pamięci. Efektem tego są plany budowy mnóstwa nowych za- bytków pasujących do wizji historii głoszonej przez polityków.

Pierwsza z takich regulacji została wprowadzona w 2010 roku i dotyczyła ustawy mówiącej o dniu jedności narodowej, którym został 4 czerwca (Dusza, 2013), a więc dzień podpisania Traktatu z Trianon. W rezultacie samorządy mają za zadanie organizować obchody upamiętniające to wydarzenie we własnym zakresie. Drugą konstytucyjną zmianą była nowa preambuła (Dusza, 2013), która nawiązuje do przeszłości kraju i opisuje pojęcie nieciągłości narodu i narodowej egzystencji. Stwierdza wprost, że okres do 2010 roku nie spełniał warunków, w których powinien żyć naród – ten, tak naprawdę istnieje dopiero od momentu zwycięstwa Fideszu w wyborach. Podjęto również inicjatywę utworzenia instytutów historycznych, które mają za zadanie prowadzić nową politykę pamięci takich jak Instytut Veritas, który zajmuje się historią reżimu czy też Komisja Pamięci Narodowej, która jest odpowiednikiem polskiego IPN-u (Veritas Research Institute, 2018).

Działania rządu dotyczące węgierskiego komunizmu skupiły się na prawnym wyeliminowaniu tej ideologii z obiegu publicznego, a także na wprowadzeniu takiego zapisu w nowej konstytucji: „nie uznajemy komunistycznej konstytucji z 1949 roku i uważamy ją za nieważną, ponieważ była podstawą działania komunistycznego reżimu” (Dusza, 2013, s. 295). Wiele projektów badawczych podejmowanych przez rząd a także działania Komisji Pamięci Narodowej, opierają się na stworzeniu narracji tego okresu w ujęciu klasycznego totalitaryzmu. Z jednej strony mówi się o braku wolności gospodarczej, a z drugiej strony podkreśla się, że odpowiedzialność za tamten okres spada na wąską grupę ludzi, którzy zmanipulowali naród.

Warto tutaj nakreślić obraz, jak w praktyce wygląda sposób upamiętniania komunizmu na Węgrzech. Jednym z ważniejszych miejsc w Budapeszcie, które przypominają tę czarną kartę historii w dziejach narodu węgierskiego, jest Dom Terroru. Znaj-

duje się on przy alei Andrassy út 60, w miejscu gdzie niegdyś znajdowała się siedziba węgierskich narodowych socjalistów a później miejsce urzędowania węgierskiej policji politycznej. Pierwszy rząd Viktora Orbána (1998-2002) postanowił przeznaczyć to miejsce na imponujące muzeum, które było największym tego typu przedsięwzięciem ostatnich 15 lat (Ungvary, 2011). Na wewnętrznym dziedzińcu zostały zainstalowane duże fotografie tworzące Ścianę Oprawców. Na trzech kondygnacjach muzeum zostały przedstawione wystawy nawiązujące do dwóch dyktatur: Strzałokrzyżowców i komunistycznej. Muzeum spotkało się z krytyką środowisk lewicowo-liberalnych, w opinii których zamiast tego powinno się stworzyć Dom Pojednania wybierając przy tym inne miejsce.

Pierwsza sala muzeum jest poświęcona tematowi podwójnej okupacji. Wzbudza ona pewne kontrowersje, gdyż zwiedzającym sugeruje się, że odpowiedzialność za prześladowania Żydów na Węgrzech ponosi zaledwie mała grupa ludzi a przecież fakty wskazują na to, iż na przejęciu majątku żydowskiego skorzystało setki tysięcy Węgrów. Warto również przypomnieć, że partie polityczne rządzące przed 1944 rokiem w sprawie stosunku do ludności żydowskiej nie różniły się w znacznym stopniu od węgierskich faszystów (Ungvary, 2011). Innym ciekawym pomieszczeniem jest to, w którym przedstawiono zmianę odzieży. Można tam zobaczyć obracające się podium, na którym znajdują się dwie figury oparte o siebie plecami – jedna w mundurze Strzałokrzyżowców a druga w uniformie komunistycznej policji politycznej. Kolejna sala została poświęcona oporowi antykomunistycznemu – widnieje w niej taki zapis: „kilkadziesiąt tysięcy osób zgłosiło się do zbrojnego oporu, nazwiska wielu są nieznane. O innych nadal są opowiadane komunistyczne kłamstwa, mimo, że są prawdziwymi bohaterami” (Ungvary, 2011, s.2). Można by uznać, że zapis jest dość niejednoznaczny, gdyż sugeruje, iż każde działania antykomunistyczne a więc te radykalnie prawicowe również należy zaliczać do tych bohaterskich. W muzeum znalazła się także Izba Tortur, w której wywieszonych jest mnóstwo fotografii zarówno oprawców, jak i osób poszkodowanych. Można powiedzieć, że Dom Terroru chroni przeszłość, jednocześnie upamiętniając bohaterów, którzy swoim heroizmem wzniesli się przeciwko wszelkiemu autorytaryzmowi. Warto wskazać, że muzeum ukazuje Węgry jako kraj targany wojnami, który stale musiał się przeciwstawiać siłom zewnętrznym, a wszystkie ekspozycje mają za zadanie podtrzymywanie tożsamości narodowej.

Drugim miejscem upamiętniającym komunizm na Węgrzech jest Cmentarz Centralny. Zostały na nim pochowane wszystkie ofiary procesów politycznych na Węgrzech. Na jednej z parceli leżą nie tylko ci, skazani za faktyczne lub domniemane zbrodnie wojenne i te przeciwko ludzkości, lecz także ci, którzy stali się ofiarami procesów pokazowych. Zbrodniarze wojenni, demokraci, socjaliści spoczywają obok siebie, co w sposób zrozumiwały budzi emocje w społeczeństwie. Cmentarz po transformacji systemowej stał się zderzeniem różnych interpretacji historycznych (Ungvary, 2011). Przez długi czas nikt nie mówił o tym, że w tym samym miejscu spoczywają bohaterowie i prześladowcy, jednak usunięcie pewnych grobów z cmentarza napotkałoby oczywiste sprzeciwy ze strony rodzin. Faktem jest to, że każda kolejna partia polityczna znajdująca się u steru władzy, skrzętnie unika tego tematu.

POLITYKA PAMIĘCI W ZAKRESIE REWOLUCJI 1956

Bardzo ważnym wydarzeniem, które ma bezpośredni wpływ na sposób upamiętniania komunizmu na Węgrzech jest narodowa rewolucja z 23 października 1956 roku (Cartledge 2006). Węgierska pamięć opiera się tutaj na ukazaniu bohaterstwa narodu węgierskiego, który w obliczu sowieckiej dominacji postanowił się zbuntować. Węgrzy co roku obchodzą swoje święto na Placu Kossutha – podczas, którego przemawiają węgierscy politycy. Tego dnia w wielu miejscach w mieście wywieszane są ogromne plakaty z wizerunkami ofiar sowieckiego terroru, zaś w konstytucji czytamy: „zgadzamy się z posłami pierwszego wolnego Zgromadzenia Narodowego, którzy w swojej pierwszej uchwale orzekli, że źródłem naszej dzisiejszej wolności jest Rewolucja 1956 roku” (Dusza 2013, s. 295). Ukazanie węgierskiej chwały w sposób tak zdecydowany ma zapewne związek z rekompensatą, jakiej naród węgierski chciał udzielić w ramach zadośćuczynienia za sojusz z hitlerowskimi Niemcami w czasie II Wojny Światowej.

Do roku 1989 jedyną możliwą formą upamiętnienia wydarzeń z 1956 było składanie kwiatów pod pomnikiem poległych funkcjonariuszy służby bezpieczeństwa. Na Węgrzech w latach 80. mała grupa opozycjonistów starała się czcić pamięć poległych. Prawdziwa zmiana w tej sprawie nastąpiła dopiero w czasie transformacji systemowej – 16 czerwca w kolejną rocznicę stracenia Premiera Imrego Nagy'a. Zostały zorganizowane uroczyste obchody, które były symbolicznym hołdem złożonym wszystkim bohaterom Rewolucji 1956. Rewolucja oczywiście znajduje swoje odbicie w wielu pomnikach, które powstały na Węgrzech po 1989 roku.



Pomnik PŁOMIENŃ REWOLUCJI na Placu Kossuth'a

Rysunek 1. Pomnik

Źródło: Bazylczuk, 2011, s.28.



Tablica pamiątkowa na Placu Kossuth'a



Pomnik chłopca przed wejściem do kina Corvin, miejsca jednego z większych ugrupowań rewolucji 1956 r. w Budapeszcie.

Rysunek 2. Pomniki

Źródło: Bazylczuk, 2011, s. 30.

Jedną z pierwszych tablic wmurowano w ścianę Ministerstwa Rolnictwa. Tuż obok budynku Parlamentu stanął pomnik z czarnego granitu na szczycie, którego 23 października każdego roku zapalany jest Płomień Rewolucji, który utrzymuje się do 4 listopada (koniec rewolucji). Największy monument poświęcony wydarzeniom z 1956 roku znajduje się na Skwerze Powstańców, w miejscu gdzie niegdyś stał pomnik Józefa Stalina, obalony przez strajkujących w pierwszym dniu rewolucji (Bielecki, 2012). Nie brakuje też wielu tablic w miejscach, w których odbywały się walki np. na gmachu Węgierskiego Radia przy ulicy Sándor Bródy, czy w Pasażu Corvina, miejscu powstańczej Reduty.

POLITYKA HISTORYCZNA – WSPOMNIENIE HOLOCAUSTU

Od czasów transformacji systemowej na Węgrzech poszczególne rządy były zaangażowane w tworzenie pamięci historycznej dotyczącej Holocaustu. Już w roku 1992 parlament uchwalił ustawę dotyczącą odszkodowań za poniesione straty, zaś w 1994 węgierscy politycy oficjalnie przeprosili za udział swojego kraju w tejże zbrodni (International Holocaust Remembrance Alliance, 2002). Wkrótce po tym, Węgry znalazły się w grupie krajów, które przystąpiły do deklaracji Sztokholmskiej, by dwa lata później stać się członkiem Zespołu do Spraw Współpracy Międzynarodowej w zakresie edukacji, pamięci i badań nad Holocaustem (International Holocaust Remembrance Alliance, 2002).

Kolejnymi krokami było ustanowienie narodowego dnia pamięci o Holocauście, a także otwarcie Centrum Pamięci o Holocauście (International Holocaust Remembrance Alliance, 2002). Narodowy program ramowy odpowiedzialny za edukację na Węgrzech, przewiduje nauczanie w tym zakresie, który oprócz przedstawiania faktów, opiera się na walce z uprzedzeniami i stereotypami (International Holocaust Remembrance Alliance, 2002). Nauczyciele mają dostęp do materiałów edukacyjnych, zaś uczniowie możliwość uczestnictwa w różnych projektach badawczych i wycieczkach studyjnych.

Do życia zostało powołanych kilka organizacji pozarządowych, które na co dzień zajmują się zwalczaniem nietolerancji i przejawów antysemityzmu. Główną instytucją odpowiedzialną za prowadzenie działań mających na celu upowszechnianie historii na temat holocaustu jest Holocaust Memorial Center (HMC). Jest to jedyna organizacja finansowana przez węgierski rząd zajmująca się tylko i wyłącznie polityką historyczną w zakresie Holocaustu. Centrum pamięci posiada stałą wystawę, jak również okresowe ekspozycje wykorzystujące przestrzeń odnowionej Synagogi. Wszystkie wystawy są monitorowane przez węgierskich i zagranicznych historyków. W obiekcie wyświetlane są prezentacje, zdjęcia, dzieła sztuki, a także poszczególne historie dotyczące zagłady Żydów.

Na Węgrzech istnieją również placówki, które oferują przedmioty z zakresu historii Holocaustu, takie jak Instytut Historii Węgierskiej. Polityka historyczna obecnego rządu węgierskiego spotkała się z falą krytyki, gdy Viktor Orbán zapowiedział budowę pomnika upamiętniającego wszystkie ofiary niemieckiej okupacji. Pomnik został postawiony na placu Szabadság w Budapeszcie i przedstawia Archanioła Gabriela (Węgry) oraz atakującego go czarnego orła (Niemcy). Monument w Budapeszcie wywołał dyskusję wśród wielu środowisk. Dlaczego tak się stało?. Pomnik wzbudza kontrowersje ponieważ taki sposób przedstawienia historii zmniejsza odpowiedzialność Węgier za wywiezienie około 400 000 Żydów do obozów koncentracyjnych w 1944 roku. Zwrócona została również uwaga, że nie można zrównywać prześladowań Żydów i Romów z sytuacją wojenną ludności węgierskiej.



Rysunek 3. Pomnik ofiar okupacji niemieckiej.

Źródło: Horvath, 2015.

Jednym z najbardziej znanych symboli nazistowskich zbrodni przeciwko Żydom stały się rozstrzeliwania nad brzegiem Dunaju. Ofiary tej zbrodni zostały upamiętnione w roku 2005 poprzez postawienie pomnika autorstwa Gyuli Pauera i Cana Togaya, nazwanego Butami Nad Brzegiem Dunaju (Piotrowiak-Junkiert, 2015).

KONKLUZJA

Wraz z upadkiem komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej, zjawisko polityki historycznej zaczęło nabierać nowej wartości. Rządy wolnych już krajów zdały sobie sprawę, iż skuteczne prowadzenie polityki w tym zakresie może mieć wpływ na wyniki wyborcze. Kwestia wzmocnienia dyskursu publicznego związanego z prowadzeniem narracji historycznej, bardzo często odnosi się do dumy narodowej obywateli, co z kolei ma wpływ na solidarność w społeczeństwie. Jakkolwiek podziały związane z historią są w społeczeństwie bardzo silne, tak wszystkie ruchy w zakresie polityki powinny brać pod uwagę ludzką wrażliwość. Polityka historyczna nie zniknie z obiegu publicznego, jednakże ważne jest to, by była prowadzona w drodze kompromisu, uwzględniając różne punkty widzenia bezpośrednio związane z historią.

BIBLIOGRAFIA

1. Andrychowicz-Skrzeba, J. (2014). *Polityka historyczna w Polsce i Niemczech po roku 1989 w wystąpieniach publicznych oraz publikacjach polityków polskich i niemieckich*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra.
2. Bazylczuk, E. (2011). *Wspomnienia własne*. Pobrane z: <http://kpbc.umk.pl/Content/73762/Wegry-1956-wlasne.pdf>. wydruk z dnia 07.2011.
3. Białecki, K. (2012). Miejsca pamięci o rewolucji węgierskiej. *Pamięć.pl*, 7, 54-55.
4. Brzeziński, Sz. (2007). Sieroty świętego Stefana. Węgry wobec traumy Trianon. *Więź*, 1 (579), 63-70.
5. Cartledge, B. (2006). *The will to survive. A history of Hungary* [Wola przetrwania. Historia Węgier]. London: Timewell Press Limited.
6. Dusza, A. (2013). *Węgry co tam się dzieje*. Warszawa: Fronda.
7. Hlebionek, M. (2005). *O Pamięci historycznej*. Referat wygłoszony na sesji Rady Miejskiej z okazji 60 rocznicy wyzwolenia Trzcianki, 27 I 2005r. Pobrane z: <http://wirtualnemuzeumtrzcianki.trz.pl/sites/default/files/Pami%C4%99%C4%874.pdf>.
8. Horvath, S. (2015). *Goodbye Historikerstreit, Hello Budapest City of Angels: The Debate about the Monument to the German Occupation. Cultures of History Forum* [Żegnaj Historikerstreit, witaj Budapeszcie mieście aniołów: Debata na temat pomnika Niemieckiej Okupacji. Forum Kultury Historii]. Pobrane z: www.cultures-of-history.uni-jena.de/debates/hungary/goodbye-historikerstreit-hello-budapest-city-of-angels-the-debate-about-the-monument-to-the-german-occupation.
9. International Holocaust Remembrance Alliance. (2002). *Hungary* [Węgry]. Pobrane z: https://l.facebook.com/l.php?u=https%3A%2F%2Fwww.holocaustremembrance.com%2Fmember-countries%2Fholocaust-education-remembrance-and-research-hungary&h=ATNBfKqoMsbQObZ7zdaIKtvcnwGvUdYO03fNjoT4wnhbSKHTJrVDVmdSSwU3HZIGn_PBAq3LnmOPb0NJUOLpbnbq98uEj5UicZQQDFPABxQUh8sm3o6ROgBKtaF_8vpl3nJhskD_VENmw.
10. Veritas Research Institute. (2018). Pobrane z: <http://www.veritasintezet.hu/en/>
11. Kovacs, E. (2016). Overcoming History through Trauma. The Hungarian Historikerstreit [Przezwyciężanie historii poprzez traumę. Węgierskie Historikerstreit]. *European Review*, 24(4), 523-534.
12. Piotrowiak- Junkiert, K. (2015). O murze, którym była rzeka. Lament nad Dunajem Mihalya Kornisa. *Przestrzenie Teorii*, 24, 109-123.
13. Ungvary, K. (2011). The Memory of Communist Crimes: The „House of Terror” and the Central Cemetery [Pamięć o zbrodniach komunistycznych: „Dom terror” I Cmentarz Centralny]. *European Network Remembrance and Solidarity*. https://l.facebook.com/l.php?u=http%3A%2F%2Fenrs.eu%2Fpl%2Farticles%2F106-the-memory-of-communist-crimes&h=ATNBfKqoMsbQObZ7zdaIKtvcnwGvUdYO03fNjoT4wnhbSKHTJrVDVmdSSwU3HZIGn_PBAq3LnmOPb0NJUOLpbnbq98uEj5UicZQQDFPABxQUh8sm3o6ROgBKtaF_8vpl3nJhskD_VENmw
14. https://l.facebook.com/l.php?u=http%3A%2F%2Fenrs.eu%2Fpl%2Farticles%2F106-the-memory-of-communist-crimes&h=ATNBfKqoMsbQObZ7zdaIKtvcnwGvUdYO03fNjoT4wnhbSKHTJrVDVmdSSwU3HZIGn_PBAq3LnmOPb0NJUOLpbnbq98uEj5UicZQQDFPABxQUh8sm3o6ROgBKtaF_8vpl3nJhskD_VENmw